

5-маъруза: Озиқ-овқат хавфсизлигини ва меъёрий ривожлантиришнинг ижтимоий-ташкилий асослари. Жаҳон мамлакатларида ози-овқат хавфсизлиги.

Режа:

1. Аҳолининг озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминланганлиги
2. Тўғри овқатланишнинг цикли
3. Глобал иқтисодиётда юз бераётган ўзгаришлар ва жаҳон мамлакатларида озиқ-овқат хавфсизлиги масаласига тавсиф беринг.
4. Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда халқаро тажрибалари

Озиқ-овқат етишмовчилиги ёки озиқ-овқат хавфсизлиги даражаси пастлиги аҳоли орасида қониқарсиз озиқланишга олиб келиб, у ўз навбатида одамлар, оилалар ва бутун халқ учун жиддий оқибатларга олиб келади. Озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминланганлик даражаси аҳоли жон бошига озиқ-овқат маҳсулотларининг умумқабул қилинган меъёрларнинг худди шундай ўлчовда уларнинг истеъмол қилинган миқдори билан таққослаш орқали аниқланади. Жаҳон статистикасида озиқ-овқат маҳсулотларининг аҳоли жон бошига ҳисоби ФАО тавсия этган меъёрлар қабул қилинган. ФАО меъёрлари бўйича бу маҳсулотларнинг бир суткалик истеъмоли 3000 ккал ни ташкил қилади.

ФАО маълумотларига кўра охирги ўн йилда бутун дунёда қониқарсиз озиқланишга йўлиққан аҳоли сони 18 миллионга етиб, ҳозир 852 миллион кишидан ошиқдир. Улардан 815 миллион киши ривожланаётган мамлакатлар, 28 миллион киши бозор иқтисодиётига ўтиш давридаги мамлакатлар (собик социалистик мамлакатлар) ва 9 миллион киши ривожланган давлатларда яшашади.

Ҳар йили ривожланаётган мамлакатларда 20 миллион бола ориқ туғилиб, қониқарсиз озиқланиш 5 миллион боланинг ўлимига сабаб бўлади ва тирик қолганлар турли касалликларга чалинади. Мамлакат учун

қониқарсиз озиқланишнинг салбий оқибатлари улкан бўлиб, вақт ўтган сайин кўпайиб боради. С. Хортоннинг ҳисоб китобларига кўра Бангладеш, Ҳиндистон ва Покистонда ўсишда қолоқлик (қониқарсиз озиқланиш туфайли) ва озуқа моддалар етишмовчилиги туфайли мазкур мамлакатлар вояга етган аҳолисининг меҳнат унумдорлиги мазкур мамлакатларнинг ялпи ички маҳсулотини икки фоиздан тўрт фоизгача пасайтиради ташкил қилади. Бундан ташқари ФАО ҳисоб-китобларига кўра йод ва темир моддаси танқислиги сурункали қониқарсиз озиқланишни кучайтириб, мамлакатларнинг ялпи ички маҳсулотини икки фоиздан тўрт фоизгача камайишига сабаб бўлади. Тугилишда кам вазн, энергия ва оқсил етишмаслиги ҳамда ҳаётий зарур витаминлар ва минерал моддаларнинг йўқлиги сабабли инсон ҳаёти давомида жисмоний ва ўрганиш қобилиятининг қисқариши туфайли меҳнат унумдорлиги пасайиши ялпи миллий маҳсулотнинг беш фоиздан ўн фоизгача бўлган қисмининг йўқотилишига олиб келиши мумкин.

ФАО тадқиқотлари шуни кўрсатадики, озиқланишнинг ижобий томонга ўзгариши ялпи ички маҳсулотга бевосита ижобий таъсир кўрсатади. Шри Ланкада оқсил истеъмолининг бир фоизга ошиши узоқ муддат давомида ялпи ички маҳсулотни 0,49 фоизга ўсишини таъминлади.

Соғлом овқатланишнинг меъёрлари миллий ва халқаро махсус муассасалар, шунингдек Халқаро соғлиқни сақлаш ташкилоти (ХССТ) ва Халқаро озиқ-овқат ва қишлоқ хўжалиги ташкилоти (ФАО) томонидан ҳам аниқланади. 1953 йилда АҚШда ўртача ёшдаги эркак кишининг иозиқ-овқат истеъмоли меъёри 3200 ккал/сут.ни ташкил қилган бўлса, ҳозирда бу 2700 ккал/сут.га тенг. Истеъмоли 2150 ккал дан кам бўлганлар очлик ва тўйиб овқат емаслик арафасида, 1500 ккал ва ундан кам истеъмол қилувчилар очлик ҳолатидаги кишилар тоифасидандар.

Фаол турмуш тарзи олиб борувчи катта ёшдаги киши энергиясининг маълум вақт оралиғидаги сарфи ФАО ва Халқаро соғлиқни сақлаш ташкилоти экспертлари қуйидагича аниқлайдилар:

$$Эс = K * M * Vo \quad (5.1)$$

бу ерда:

Эс — организмнинг умумий энергетик сарфи, ккал;

K — тана 1 кг массасининг энергия сарфи, ккал;

M — тана массаси, кг;

Vo — сутканинг вақт оралиғи.

Ривожланишнинг секинлашиши билан кечадиган ўсишнинг орқада қолиши узок муддат етарли овқатланмаслик ва /ёки соғлиқнинг заифлиги йиғилиб бориши ўзаро таъсирдан далолат беради (5.1расм).

Шунингдек, ўсишдан орқада қолиш фақат тўйиб овқатланмасликнинг кўрсаткичи эмас, балки инсон асосий эҳтиёжларининг қондирилмаганлиги ва натижада, абсолют қашшоқликнинг белгиси ҳам ҳисобланади.

Ҳаётий цикл давомида тўғри овқатланишнинг аҳамияти

Тўлиқ бўлмаган овқатланишнинг беш тури фарқланади:

1) “тўйиб овқатланмаслик” - инсон етарли овқат миқдорини қабул қилмайди;

2) “баланслашмаган овқатланиш” (етарли миқдорда бўлмаган ва/ёки таркибида кам протеинлар) овқатланиш сифати организм эҳтиёжига мос бўлмаган ҳолат. Баланслашмаган овқатланишнинг асоратларини ўлчаш мумкин, масалан, болаларда бўй ва вазн ўсишининг орқада қолиши, катта ёшдагиларда тана оғирлигининг паст индекси;

3) овқатланишда микроэлементларнинг етишмаслиги, «яширин очлик»- инсон озиқ-овқат билан бирга етарли миқдорда бир ёки бир неча зарур микроэлементлар, масалан витамин ва/ёки минералларни олмаслик ҳолати;

4) “иккиламчи тўйиб овқатланмаслик”-инсон соғлиғининг маълум бир ҳолати ёки бошқа биронбир сабабларга кўра овқатни қабул қилаолмаслик ёки хазм қилаолмаслик ҳолати;

5) “тўйиб овқатланиш”-инсон узоқ вақт давомида овқат билан бирга ҳаддан ташқари кўп калория миқдорини қабул қилгандаги ҳолати. “Овқатланиш самарасини” антропометрик ўлчовлар ва биохимик таҳлиллар асосида аниқлаш мумкин. Жадвалда овқатланиш ҳолатининг кўп ишлатиладиган кўрсаткичлари келтирилган. Болалар ёшининг ўсишига мувофиқлигининг антропометрик кўрсаткичлари орқали болаларнинг ривожланиб бориши аниқланади. Инсониятнинг деҳқончилик ва чорвачилик ташкилий, техник-технологик янгиликларнинг жорий этилиши билан боғлиқ бўлган улкан ютуқларга эришганлигига қарамасдан XXI асда жаҳон аҳолисининг озиқ-овқат таъминоти қониқарсизлигича қоляпти. Бу ҳолат XXI аснинг муаммоларини ҳам белгилаб бермоқда. 2000-чи йилларда жаҳон озиқ-овқат муаммосининг кескинлашувиغا сайёрамиз аҳолиси сонининг ўсиб бораётганлиги билан (БМТ маълумотларига кўра 2050 йилда бу кўрсаткич 9,6 млрд. кишини ташкил қилади) табиий муҳитнинг имкониятлари ўртасидаги номуаносибликлар сабаб бўлган.

Гуруҳлар Индекс Индикатор ва унинг қисқача тавсифи

Болалар

- Ўсишдан орқада қолиш
- Ёшга нисбатан бўй пастлиги (сурункали тўйиб овқат емаслик ва очлик ҳамда қашшоқликдан келиб чиққан ўсишдан орқада қолиш)
- Гипотрофия
- Бўйга нисбатан оғирликнинг камлиги (кучли тўйиб овқатланмаслик)
- Тана оғирлигининг етишмаслиги
- Ёшга нисбатан оғирликнинг камлиги
- МІАС-Елка ҳажмининг етишмаслиги
- Елка айланасининг кичиклиги (очлик) LBW

- Кам тана вазни билан тирик туғилганлар фоизи (ҳомила ривожланишининг орқада қолиши)
- Гемералопия А витаминининг етишмаслиги
- TGR
- Қалқонсимон безнинг катталашиши (йод етишмаслиги)

Катта ёшдагилар

- Тана вазни индекси
- ТВИ < 18.5
- Паст ТВИ (сурункали тўйиб овқатланмаслик) ортиқча вазн
- ТВИ > 25 семизлик
- ТВИ > 30 UIE Йоднинг кам ажралиши (йод етишмаслиги)

Аёллар ва болалар

Анемия Темир етишмаслиги

Шу боисдан озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлаш муаммосида қуйидаги бир нечта муҳим жиҳатни ажратиб кўрсатиш зарур.

Глобал иқтисодиётда юз бераётган ўзгаришлар ва жаҳон мамлакатларида озиқ-овқат хавфсизлиги масаласи

Жаҳон ҳамжамияти олдида муаммолар пайдо бўлиб, уларнинг асосийлари қуйидагилардир:

- 1) аҳоли ўсиш суръатларининг юқорилиги;
- 2) бир қатор мамлакатларда қишлоқ хўжалиги ишлаб чиқариши суръатларининг пасайиши;
- 3) ривожланган мамлакатлар ёрдамининг қисқариши;
- 4) очарчиликнинг авж олиши;
- 5) табиий ресурсларнинг озайиши;
- 6) жаҳон бозорларида узоқ муддат қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига паст нархнинг сақланиб туриши.

Бугунги кунда 100 дан ортиқ мамлакатлар дон импортига боғлиқдирлар. Жаҳон мамлакатлари глобал инқироз ҳолатида бўлиб, унинг моҳияти чекланган табиий ресурслар, биосфера озуқа тизими чекланган имкониятлари

ва ер шари аҳолиси сонининг ўсиши ўртасидаги мувозанатнинг бузилишида намоён бўлмоқда. Бутунжаҳон озиқ-овқат муаммоси, очликка қарши кураш ва улар билан боғлиқ бўлган турли касалликлар миллий давлатлар ижтимоий-иқтисодий сиёсатининг ажралмас қисмидир. Озиқ-овқат хавфсизлиги инсоният ривожланишининг муҳим бўғини сифатида БМТ Мингйиллик Саммити доирасида 2000 йилда кўрилган бўлиб, минг йиллик декларацияси ва БМТнинг Мингйиллик ривожланиш мақсадларида қайд этилган. Очлик ва тўйиб овқат емасликнинг анъанавий муаммолари даромадлар кескин табақаланиши соҳасида: ижтимоий планда-синфлар ва жамиятдаги табақалар ўртасида, тизимли-географик ривожланган ва ривожланаётган мамлакатлар ўртасида кескин тус олмоқда. Шу билан бир қаторда ҳозирги замон юқори технологияли ва глобал тараққиёт овқатланиш муаммосига янги жиҳатларни кўшди. Жумладан, ривожланган мамлакатлар бўйлаб «тўкин-сочинлик парадокси» ҳаракатда бўлиб, фаол тарқатиб келинаётган «тезкор овқатланиш» трансмиллий технологиялари (масалан, “Макдоналдс”, “Кентукки чикенс”, “Пицца хот”), билан бир қаторда нораціонал овқатланишнинг касалликлари, ортиқча вазн ва семириш, соғлиқнинг йўқолиши ва биргаликда кечувчи бир қанча касалликларнинг тарқалиши билан биргаликда кечмоқда.

БМТнинг Мингйиллик Ривожланиш Мақсадлари

1-мақсад: Оғир қашшоқлик ва очликни тугатиш.

2-мақсад: Умумий бошланғич таълимни таъминлаш. Очлик ва етарли бўлмаган овқатланиш ақлий қобилиятни пасайтиради.

3-мақсад: Гендерлик соҳасида тенгликни таъминлаш, аёллар ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтириш. Қиз болаларнинг етарли ва тўлиқ озиқ-овқат таъминоти кейинги ҳаёти давомида ривожланиш йўлининг кенг имкониятларига, мактаб таълимини яқунлаш имкониятига эга.

4-мақсад: Болалар ўлимини қисқартириш. 50 % дан ортиқ болалар етарли ва тўлиқ бўлмаган овқатланиш натижасида ҳалок бўладилар. Тўйиб овқат емаслик-ривожланаётган мамлакатлар касалланиши сабабларидан бири.

1-мақсад: Оғир қашшоқлик ва очликни тугатиш.

2-мақсад: Умумий бошланғич таълимни таъминлаш.

3-мақсад: Гендерлик соҳасида тенгликни таъминлаш, аёллар ҳуқуқ ва имкониятларини кенгайтириш.

4-мақсад: Болалар ўлимни қисқартириш.

5-мақсад: Оналикни ҳимоя қилишни яхшилаш.

6-мақсад: ОИТС, малярия ва бошқа касалликларга қарши курашиш.

7-мақсад: Экологик барқарорликни таъминлаш.

БМТнинг Мингйиллик Ривожланиш Мақсадлари

5-мақсад: Оналикни ҳимоя қилишни яхшилаш. Озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминланмаганлик, етарли ва тўлиқ бўлмаган овқатланиш оналар ҳаётига жиддий хавф туғдирувчи омилдир.

6-мақсад: ОИТС, малярия ва бошқа касалликларга қарши курашиш. Озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминланмаганлик, етарли ва тўлиқ бўлмаган овқатланиш организмнинг турли инфекциян касалликларга қаршилигини пасайтиради ва уларнинг касалланишини тезлаштиради.

7-мақсад: Экологик барқарорликни таъминлаш. Озиқ-овқат маҳсулотлари билан таъминланмаганлик ўрмон мавзелари ва ресурсларининг ишлатилиш барқарорлигини йўқотади.

Асосий таянч тушунчалар:

Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда халқаро тажрибалар, озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда халқаро ташкилотлар, ФАО, БМТ нинг Озиқ-овқат хавфсизлиги дастури.

Мавзу бўйича саволлар ва топшириқлар:

1. Глобал иқтисодиётда юз бераётган ўзгаришлар ва жаҳон мамлакатларида озиқ-овқат хавфсизлиги масаласига тавсиф беринг.
2. Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда халқаро тажрибалардан қандай фойдаланиш мумкин?

3. Озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда халқаро ташкилотлар ўз олдига қандай мақсад ва вазифаларни қўяди?

4. Глобал иқтисодиётда ривожланган мамлакатларнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлашда халқаро ташкилотларнинг ўрни ҳақида эссе ёзинг.